

ЗА СПЕЦИФИКАТА НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ ЛИБЕРАЛИЗЪМ В БЕЛГИЯ

АЛЛА СЕРГЕЕВНА НАМАЗОВА (МОСКВА)

Като политическо учение либерализмът води началото си от периода на утвърждаването на буржоазията като класа. Известно е, че най-яркият изразител на либералния дух през XVIII в. е Волтер. В политически план ярко либерален характер има трудът на Шарл дьо Монтескьо "Духът на законите", а в икономическата сфера най-известното изследване на Адам Смит — "Богатството на народите", чието влияние върху развитието на обществената мисъл много специалисти сравняват с провъзгласяването на американската "Декларация за независимост" на 4 юли 1776 г. и даже с Библията и Корана.

В политически и икономически аспект либерализмът достига разцвет през XIX в., когато либералните идеи стават много популярни. Във философията и религията либерализмът се стреми да предостави на човешкия разум пълна свобода, изисквайки в тази връзка свобода на съвестта и на словото, в държавното устройство либерализмът устоява конституционния ред срещу абсолютизма, местното самоуправление срещу централизма, свободата на личността срещу полицейския надзор, равноправие на жените, премахване на съсловните привилегии, участие на широките народни слоеве в правосъдието, равномерно разпределяне на данъчните тежести и т. н.

В икономиката либерализмът е противник на ограничаването на свободата в търговията и свободата на труда, а по такъв начин и на фабричното законодателство. Следователно, икономическият и политическият либерализъм би могъл да бъде разглеждан като съставна част на една обща доктрина. По проблемите на европейския либерализъм съществува огромна литература, което създава впечатление, че тази многостранна и многоплацова тема е добре разработена. На нея бе отделено специално внимание и на X международен конгрес по икономическа история, проведен в Лувен, Белгия, през август 1990 г., в който имах възможност да участвам.¹ В настоящата неголяма по обем статия се спирам на някои аспекти на икономическия либерализъм в Белгия, където идеите на Адам Смит получават цялостна реализация.²

Според известния белгийски историк Ерве Аскен, либералните идеи в Белгия започват да се разпространяват през 20-те години на XIX в., почти по същото време те стават популярни във Франция, Англия и още някои европейски държави.³ Аскен подчертава, че идеите на френското Просвещение и на френските енциклопедисти с по-голяма интензивност се разпространяват в Лиеж, отколкото в Брюксел, Ено и особено във Фландрия.⁴ Тази особеност не е трудно да се обясни с това, че районът на Лиеж, както и другите валонски провинции са подложени много по-силно на френското влияние изобщо и на влиянието на френската култура в частност.

Втората половина на XIX в. и особено периодът 1850 — 1885 г. са за

Белгия апогей на икономическия либерализъм. Това течение се утвърждава във всички сфери на обществения живот на страната — политическата, социалната и икономическата. Това е в истинския смисъл на думата златно време за политиката *laisser faire, laisser passer*. Един от известните икономисти на това време — Шарл дьо Брукер, заемащ последователно различни престижни постове — министър, депутат, директор на Белгийската банка, кмет на Брюксел, в изказването си в палатата на представителите на 16 юли 1851 г. разяснява същността на този принцип така: "*Laisser faire* означава да се предостави на всеки човек свобода да използва своите способности за работа. *Laisser passer* означава да се даде на човека възможност свободно да се разпоредва с плодовете на своя труд. Принципът *laisser passer, laisser faire* означава укрепване правото на собственост, явяващо се обект на всяко общество и основа на всяко богатство. И именно защото ние преди всичко уважаваме собствеността, бихме искали да създадем уважение към тази собственост, която се явява светая светих: собствеността на човешките способности".⁵

Доктрината на икономическия либерализъм все по-решително се утвърждава не само в икономиката и в икономическата литература, но и в парламента. И в крайна сметка тя в значителна степен влияе на цялостната политика на държавата.

С какво трябва да се обясни този успех на либералните идеи? Най-напред би трябвало да се отбележи, че революционните събития през 1848 г. силно впечатляват заможните слоеве и много ги изплашват. От този момент на тях им се струва, че всяко социално движение и всяка икономическа реформа носи в себе си зародиша на големи обществени вълнения и даже на революции. Ето защо, от 1849 — 1850 г. насетне всяка реформа, предложена от кабинета на Шарл Роже-Фрер-Орбан, е наричана социалистическа и даже комунистическа. В икономическата литература е изказан тезисът, че политиката на държавна намеса в стопанската сфера и комунизмът са основани на един и същ принцип — на "неспособността на хората да разберат и да осъществят това, което им е полезно".

Втората причина, която обяснява защо принципите на икономическия либерализъм са възприети от почти всички представители на икономическата мисъл, се свежда, безспорно, до голямата експанзия, която се наблюдава в света през третата четвърт на миналия век. Тъй като в икономиката са постигнати забележителни успехи, то естествено се налага и изводът, че е достатъчно да й се даде възможност свободно да се развива, а останалото ще се разреши от само себе си. Основната философска концепция на икономическия либерализъм, че всеки, който се грижи за своите интереси, фактически съдейства за общите интереси, че конкуренцията е най-добрият фактор на прогреса, изглежда се потвърждава от самия живот. Остава едно единствено изискване — да не се пречи.

В Белгия икономическият либерализъм се развива в съвършено своеобразна психологическа атмосфера. Той влиза в конфликт с държавния протек-

ционизъм, който не носи вече никаква полза, критикува различните регламентиращи закони за акционерните общества. Либералите апелират също и за свобода на всички, обявявайки се против всякакъв юридически и административен апарат.

Най-ярък изразител на идеите на икономическия либерализъм в Белгия е в. "Белгийски икономист", чийто главен редактор, директор и вдъхновител е Густав дьо Молинари (1819 — 1902).⁶ Вестникът бил много популярен във всички онези кръгове, които се интересуват от икономически въпроси, тъй като на неговите страници всъщност се популяризират идеите на самия Молинари. В своя труд "Сто години социална история на Белгия" Б. С. Шлепер отбелязва, че Молинари довежда до крайност възгледите на либералната школа. Неговото *laissez faire* е последователно до краен предел. Той счита, че функциите на правителството биха могли да се ликвидират напълно, тъй като държавата не само не е длъжна да се намесва в нито една област на икономическата дейност, но трябва да предостави на частната инициатива образованието, почитането на култа, сеченето на монети, пощата, транспорта и т. н.

Освен това, Молинари счита, че даже защитата на гражданите би могла да бъде иззета от правителството и да се предостави на частната инициатива. В неговите представи държавата е предприятие, организирано за обезпечаване на обществената безопасност. А произвеждането на безопасност се подчинява на същия естествен закон, както и другите видове производство. И тъй като правителството разполага с монополно право в тази сфера, то практически няма никаква конкуренция, от което възникват злоупотребите и войните.⁷

В първия брой на "Белгийски икономист", започнал да излиза от 5 януари 1855 г. с характерното подзаглавие "Вестник за икономически и административни реформи", е публикувана програмна статия, в която се критикува белгийското правителство, обявено за "интервенционистко". Вестникът критикува политиката на правителството, чийто главен недостатък е скъпо струващата му издръжка. Вестникът обявява, че негова цел ще бъде популяризирането на идеята за икономическа свобода и евтино правителство. В програмната статия се твърди, че "Белгийски икономист" ще настоява най-вече за провеждане на икономически и административни реформи, нужни да отнемат от правителството многобройните пълномощия в областта на частната инициатива, които то е узурпирало, както и да се усъвършенстват тези органи, които са му подчинени.

Държавата започва все по-малко да се намесва в икономиката и почти напълно прекратява различните субсидии за нуждите на изкуството, литературата и театрите. Вестникът протестира срещу повишаването на заплатите на чиновниците, обявява се срещу безплатното обучение, считайки, че то би трябвало да се предаде на "частната инициатива". Любопитно е, че самият Молинари се изказва за задължително обучение и за забрана на детския труд.

Често в „Белгийски икономист“ подлага на критика и обществените работи, строежите на дворци, крепости, укрепени лагери, а също и пристанища, канали и железни пътища. Вестникът е против военните разходи и застрахователните премии, свързани с „мнимия риск от война“ и настоява за премахване на общата военна повинност. Главният тезис на доктрината на икономическия либерализъм е, че намесата на държавата винаги носи вреда. Естествено не всички идеи, популяризирани от вестника, се приемат от обществеността в Белгия.

Но във в. „Белгийски икономист“ се публикува не само критика срещу правителствената намеса, а на вестника е присъщ най-вече либерализмът и моралното благородство. В него са поместени много материали против забраната на обединенията, на задължителните работни книжки, системата на определяне на постоянно местожителство за лицата, ползващи материална подкрепа. Вестникът нееднократно се връща към тези въпроси, доказвайки, че този режим противоречи на принципите на свободата и отговаря на интересите на привилегированата класа — буржоазията.

Засягайки въпроса за забраната на сдруженията, вестникът пише понякога с рязък тон, че подобна забрана противоречи не само на свободата, но и на логиката, така че довежда до бунтове и насилия, тъй като на работниците се пречи свободно да създават свои организации. При това редакторите се позовават на примера на английските трейдюниони, които окончателно се оказват от насилието в деня, когато получават възможност законно да стачкуват.

Необходимо е да се подчертае, че още от 1830 г. големите парламентарни дебати са посветени главно на политическите проблеми, а когато се поставят на разискване икономически въпроси, то различията в мненията много рядко са от по-значимо естество. От време на време биха могли да се посочат отделни разногласия между интересите на правителството и земевладелците, от една страна, и представителите на градската и на промишлената буржоазия, от друга, но и те значително отслабват към средата на века. Като цяло лидерите на двете партии — либералната и католическата, от чиито представители се формира белгийският парламент тогава, се придържат към една икономическа философия, която се доближава до икономическия либерализъм.⁸

Изнесените факти позволяват да се твърди, че принципите на икономическия либерализъм определят в Белгия възгледите и политиката на управляващите кръгове. Разбира се, те не са приемани от цялото общество и даже не от всички буржоазни кръгове и от онези среди, имащи изборителни права. След поражението на демократичното движение от 1848 — 1849 г. в Европа, Белгия се очертава като един от редките острови на континента, където се запазват политическите свободи. В нея са съхранени свободата на печата и на събранията.

Белгийският парламент участва активно в политическия живот на сесената. Постепенно се възбужда демократичното движение, което се проявява и

в парламентарната дейност, наред с работническото и социалистическото движение. За да бъдат понятни по-добре настроенията и съотношението на политическите сили, нужно е да се има предвид, че в този момент демократическите, прогресивните, социалистическите и даже националните движения не винаги се разграничават и границите между тях често са много неясни. Но затова пък в Белгия либерализмът и социализмът все по-ясно се отделят от католицизма и придобиват по-рационалистичен и "антиклерикален" характер.

В движението срещу *laissez faire* вземат участие три тенденции: прогресивните елементи на либералната партия; социалистическите групи (границите между първите и вторите не всякога се отличават видимо, макар че не бива да се смесват) и демократичните елементи на католическата партия.

Към 1856 — 1858 г. се възражда "младият либерализъм", който се появява още през 40-те години в либералните обединения, но често "младите" либерали излизат от редовете на тези организации с намерение да създадат отделни организации. През 1870 г. е създадена либерално-демократичната партия, която съществува съвсем кратко, но този опит е последван и от други. Едва през 1887 г. е формирана прогресивната партия, която съществува по-продължително време.

През 1858 г. в палатата на депутатите са избрани двама "млади" либерали, а техният брой нараства сравнително бавно до изборите през 1878 г., когато те достигат шест души. Исканията на прогресистите са предимно с политически характер и касаят разширяване на изборителните права, въвеждане на задължително обучение и други от подобно естество. Често в техните програми има и искания за реформи в полза на работниците — регламентиране на женския и детски труд, премахване на задължителните работнически книжки.

Някои избиратели, особено в големите градове, не възразявали най-вече срещу умерените реформи. Тъкмо те избират няколко прогресисти за депутати, а на общинските избори през 1869 г. в столицата Брюксел Пол Жансон, независимо от репутацията си на републиканец и социалист, е включен в списъка на либералите и получава над хиляда гласа от 4 170 гласували.

На проведения през 1870 г. известен либерален конвент, в който вземат участие делегати от либералните асоциации и прогресивните кръгове, се приема обща програма, съдържаща единствено политически искания: изборителна реформа, разширяване на началното образование и отделяне на църквата от държавата. По такъв начин, прогресистите не успяват да включат в програмата минимума от социални искания. Би трябвало да се подчертае, че тези въпроси сравнително малко интересуват мнозинството от избирателите. Историческата роля на младите либерали се свежда до това, че от време на време те напомнят на парламента за неговата отговорност в решаването на социалните проблеми, но тяхното влияние е много слабо, а и възможностите им по време на избори са почти незначителни, за да постигнат каквито и да било конкретни резултати.

Естествено принципът *lasser faire*, за чието приложение ратува вестник "Белгийски икономист" през втората половина на XIX в., постепенно се изменя, придобива други форми, но неизменно остава фактът, че белгийското правителство провежда политика на икономически либерализъм, изразяващ се преди всичко в последователното премахване на провежданите дотогава политически решения, част от които са останали от френския или от холандския режим.

Това се отнася и до митническата политика, до отмяната на градските вътрешни мита, до премахването на всякакви плащания за преминаване на река Шелда, до свободата на борсите и търговското посредничество, до създаването на спестовни каси и на национални общества за второстепенните железопътни линии. Но тези проблеми изискват по-детайлно разглеждане, а ние тук се ограничихме само с най-общи констатации, представящи спецификата на икономическия либерализъм в Белгия.

Б Е Л Е Ж К И

¹ *Liberalisme and Paternalisme in the 19 th Century*. Erik Aerts, Claude Beaud et Jean Stengers, Leuven, University Press, Leuven, 1990.

² F. Van Kalken, *Les sources reelles du liberalisme belge*. Le Flambeau, 1928. *Le Liberalisme en Belgique*. Deux cents ans d'histoire. Sous la direction de Herve Hasquin et Adrian Verhulst. Bruxelles, 1989.

³ *Le Liberalisme en Belgique*, p. 15.

⁴ *Ibidem*, p. 23.

⁵ ШЛЕПНЕР, Б. С. Сто лет социальной истории Бельгии. М., 1959, с. 49.

⁶ HANNES, Jules. *Le Liberalisme economique: theorie et pratique*. In *Liberalisme en Belgique*. p. 163.

⁷ ШЛЕПНЕР, Б. С. Цит. съч., с. 50.

⁸ HANNES, Jules. *Op. cit.*, p. 164.

⁹ *Ibidem*, p. 165.